

Politieke en economische problemen voor het Joegoslavisch zelfbestuur

Inleiding

Het Joegoslavisch zelfbeheer wordt op dit ogenblik opnieuw acuut en in scherpere vorm met een aantal economische problemen en politieke dilemma's geconfronteerd, die sinds het ontstaan van het socialistische Joegoslavië na de tweede wereldoorlog steeds weer politieke wendingen en economische hervormingen uitlokten zonder dat deze problemen definitief opgelost konden worden. Zo blijft bijvoorbeeld de economische tegenstelling tussen het rijke noorden en het arme zuiden en het daaraan gekoppelde nationaliteitenprobleem altijd latent aanwezig. In hoeverre mag de economie gedecentraliseerd worden en in hoeverre moeten mechanismen ingebouwd worden die de solidariteit verstevigen? Wat is de rol van de partij in dit economisch bestel? Hoe zwaar mag de rol van de communistische partij wegen in het politieke bestel? Wat moet verstaan worden onder democratie in de partij? In hoeverre kan en moet de partij het culturele en ideeënleven bepalen of beïnvloeden?

Op al deze vragen heeft het socialistische Joegoslavië op kritieke momenten antwoorden geformuleerd die onder druk van de ontwikkelingen in een latere fase weer genuanceerd werden. In een kort historisch overzicht pogen we de belangrijkste wendingen te schetsen (1), om tenslotte dieper in te gaan op de huidige situatie.

Dilemma's en historische keuzen

Na wereldoorlog twee kwam een volksfront aan de macht waarin de communistische partij de leidende rol waarnam. Het economisch model en de grondwet van de Sovjet-Unie werden nagevolgd (centrale planeconomie, administratieve leiding, staatsbureaucratie). Ook de partij werd streng centraal geleid. In de staatsstructuur werden wel 6 republieken (Slovenië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina, Montenegro, Servië en Makedonië) en 2 autonome provincies (Vojvodina en Kosovo binnen Servië) erkend, maar slechts als bestuurlijke eenheden zonder economische en politieke macht.

De autonome, nationalistische opstelling van de Joegoslavische KP leidde tot een conflict met Stalin en de veroordeling door de Kominform (1948). Dit ging gepaard met een politieke crisis binnen de KPJ, maar Tito en de nationalistische stroming konden zich handhaven, zij het ten koste van een eerste radicale zuivering binnen de partij. De Joegoslavische ideologen, vooral onder impuls van Djilas en Kardelj, begonnen de beginselen van het marxisme te herbronnen en de praktijk van het socialisme in de Sovjet-Unie te kritiseren. Dit resulteerde in de optie voor het zelfbestuur (de fabrieken in handen van de arbeiders) en de overgang van een administratief geleide centraal geleide planeconomie naar een socialistische markteconomie. De produktiemiddelen bleven gesocialiseerd en indicatieve planning gehandhaafd. Het beheer door de arbeiders aan de basis blijft evenwel nog gering in de eerste wet op het zelfbestuur (1950).

In het politieke vlak verliepen de hervormingen echter moeizamer. De kritiek op de staatsbureaucratie leidde Djilas ertoe te pleiten voor politiek pluralisme. Dit had zijn veroordeling en uitsluiting tot gevolg (1954). Radicale hervormingsgezinden werden hierdoor op een dood spoor gezet. De economische belangentegenstelling tussen het rijke noorden (Slovenië, Kroatië) en het arme zuiden (Makedonië, Montenegro, Kosovo) zorgde voor een impasse over het Fonds voor de ontwikkeling van de minder-ontwikkelde gebieden. Daarin wellicht gesteund door het IMF (2) werd door de rijkere gebieden aangedrongen op grotere economische en politieke decentralisatie. De republieken kregen in de nieuwe grondwet van 1963 grotere bevoegdheid hun economische problemen zelf op te lossen. In de economische hervormingen van 1961 werd de autonomie van de onderneming in beheerszaken versterkt. Toch bleef het centraal investeringsfonds nog onder het beheer van de centrale politieke autoriteiten tot in de periode 63-65; toen deze fondsen werden overgeschreven op rekening van de banken die respectievelijk in gemeenten, republieken of federatie werkzaam waren. De hervorming van 1961 en 1963 zou radicaal herdaan worden in deze van 1965. De politieke weerstand van de centraliserende krachten kon echter slechts gebroken worden door de val van Ranković in 1966.

De liberale economische koers versterkte de tendens tot ongelijke ontwikkeling. In de ondernemingen zelf werden technocratische tendenzen versterkt, terwijl de rol van de banken als kapitaalbeheerders ook kritiek uitlokte. Voor alles ontplooidde zich echter het nationalisme in republieken en provincies. Scherpe kritiek op het economisch en politiek bestel werd geuit, o.a. in het tijdschrift Praxis en tijdens het studentenprotest in 1968.

In dit spoor volgde een opstoot in Kosovo, de minst ontwikkelde streek. In 1969 volgde een politieke rel rond de eis van Slovenië de fondsen van de Wereldbank ook te gebruiken voor wegeaanleg in deze republiek. Het politieke nationalisme zette zich het sterkst door in Kroatië (1971). Hier namen de leidende politieke structuren de nationalistische eisen over (o.a. rond het be-

heer van deviezen, de taalkwestie, de politieke autonomie). Slechts na een diepe politieke crisis kon Tito de nationalisten uit de leiding wegzuiveren en terugvallen op oudere kaders. Het economische liberalisme kwam ook sterk tot uiting in Servië waar in 1972 ook een aantal liberalere figuren tot aftreden gedwongen werden. Officieel werd hiermede op ideologisch vlak een periode van consolidatie ingeluid die tot aan de dood van Tito zou voortduren. Institutioneel werden de politiek centrifugale eisen vertaald in een aantal grondwetsamendementen (1971) en in de recentste grondwet van 1974 geconfirmeerd. Hiermee werd het principe van de confederatie geïntroduceerd: waar vroeger alle bevoegdheden toekwamen aan de federale overheid in zoverre ze niet waren overgedragen aan de republieken en provincies, zijn nu republieken en provincies autonoom in zoverre ze bepaalde materies niet delegeren aan de federatie. Tito meende dat deze decentralisatie in de staatsstructuren gecompenseerd moest worden door een versterking van de ideologische eenheid van de communistenbond, die naast het leger de voornaamste bindende kracht vormt in het door volkeren en nationaliteiten versnipperde Joegoslavië. In feite werd hiermee een permanent inherente tegenstelling in het politiek systeem geschapen. (3)

Anderzijds werd door een aantal 'zelfbestuursamendementen' (1971) op de grondwet het zelfbestuur versterkt tegen de liberale technocratische tendenzen. De economische eenheden binnen de onderneming kregen beslissingsbevoegdheden die tevoren aan de arbeidersraad van de onderneming als geheel toekwamen. De grondwet van 1974 en de Wet op de geassocieerde arbeid van 1976 bevestigden de autonomie van deze basisorganisaties van geassocieerde arbeid.

Zoals gezegd werd na de zuiveringen van 1972 tot aan de dood van Tito op ideologisch en politiek vlak een vrij strakke lijn gehanteerd. Na de uitbarsting in Kosovo in 1981 en de verslechtering van de economische toestand kwam ook het politieke debat weer los. Vooral in literatuur en toneel werden nieuwe gebieden geproblematiseerd (de periode 1948, autoritaire tendenzen in de partij, gevoeligheden rond het nationaliteitenprobleem). Tot begin 1984 kon een verhoogde tolerantie genoteerd worden van politieke gezagsdragers, al verschillen ook hier de reacties sterk van republiek tot republiek. Op economisch gebied werd te traag gereageerd op de kostenverhogende energieprijzen en de decentralisatie tot op het vlak van de onderneming (en basisorganisatie van geassocieerde arbeid) leidde tot een niet gecontroleerde toename van de buitenlandse schuld. Deze schuld evolueerde van ongeveer 5 miljard dollar in 1973 naar meer dan 20 miljard in 1982. De stijgende rentevoeten op de internationale geldmarkt in de laatste jaren verklaren mede de snelle groei. Het probleem werd te laat publiek gerecipeerd. Tussen 1978 en 1982 verviervoudigden de afbetalingen voor de interestlast, terwijl het bedrag voor aflossing van de schuld verdubbelde. De sterke extensieve groei in de jaren zestig en het nog bevredigende groeipercentage in de jaren

zeventig stagneerde tendentieel en mondde uit in de huidige economische crisis. Daartegen werd gereageerd met een stabilisatieplan waarvan de uitvoering nu in het centrum van de belangstelling staat.

Discussies rond het huidig economisch beleid.

Oppervlakkig bekeken vormen de inflatie en de buitenlandse schuld — beiden slechts indicatoren van de onderliggende structurele problemen — de twee grootste zorgenkinderen van de Joegoslavische economie.

In 1983 liep de inflatie op tot zestig procent, terwijl de afbetalingen voor de schuld meer dan 27% van de inkomsten uit de uitvoer bedroegen. (4) Om deze schulden te kunnen afbetalen en de economie (en export) draaiende te houden, was de Joegoslavische regering wel verplicht de voorwaarden van het IMF in ruil voor nieuwe kredieten in 1984 te aanvaarden. Een alternatieve oplossing was in theorie wel voorzien, maar die zou de industrie afhankelijk van buitenlandse energie en grondstoffen grotendeels hebben lamgelegd. Het viel de regering trouwens dit jaar gemakkelijker het programma te verdedigen voor het parlement doordat het grotendeels aansluit op het stabilisatieprogramma voor de Joegoslavische economie, dat was uitgewerkt door de Kraigher-commissie en officieel aanvaard. (5)

In 1983 liep de discussie in het parlement over een soortgelijk kredietprogramma van het IMF bijna uit op de grootste politieke crisis sinds 1971. (6) In tegenstelling tot de decentraliserende tendens die via de grondwet en de wet op de geassocieerde arbeid de ondernemingen een autonoom beheer van hun inkomen schonk, moest de regering ingaan op de eis van het IMF centraal garanties te leveren dat schulden terugbetaald zouden worden.

Een wet werd voorgesteld om het beheer van deviezen te centraliseren in geval van tekort. De Sloveense afgevaardigde vond dat goed werkende ondernemingen het gelag moesten betalen van schuldenaars en trok slechts na harde discussie en raadpleging van het thuisfront zijn veto tegen het wetsontwerp in en vermeed alzo het ontslag van de regering.

Dit jaar verliep de discussie minder heet (7), al blijven rond enkele maatregelen controverses bestaan. Dit blijkt ook uit het traag in uitvoering brengen van het reeds vorig jaar goedgekeurde stabilisatieplan dat hoewel officieel goedgekeurd in sommige republieken, op hevige weerstand blijft stuiten.

In de brief van intentie aan het IMF (8) werd beloofd hervormingen door te voeren met betrekking tot het prijsbeleid, de koers van de dinar, de interestpolitiek en de loonpolitiek. In het algemeen moet gepoogd worden de werking van de vrije markt te bevorderen en de economische rationaliteit in de bedrijfsvoering op te driiven, dit echter zonder het principe van zelfbestuur aan te tasten.

Na de hervormingen van 1965 werd de sterk liberale economische koers, die volgens sommigen het herstel van kapitalistische tendenzen inluidde, om-

gebogen en een economisch systeem werd opgezet gebaseerd op centrale akkoorden en zelfbestuursafspraken. Tegelijk met de politieke decentralisatie naar de republieken en provincies (die bijvoorbeeld een eigen centrale bank kregen) leidde dit in feite tot een 'gebalkaniseerd' economisch systeem waarin de eenheid en economische rationaliteit gedeeltelijk verloren ging. (9) Van daar dat het stabilisatieprogramma centraliserende neigingen vertoont en grotendeels samenvalt met de IMF-eisen. Sommigen zien er ook een herstel van 'kapitalistische' concepties in en het roept dan ook politieke weerstanden op die soms gebonden zijn aan het particularistische belang van republieken of provincies.

Anderen menen dat een reëel zelfbestuur slechts kan stoelen op een harde economische basis en dat slechts op die manier de zelfbestuurders zich kunnen emanciperen uit een verpolitiekte economie. De hervormers van 1974 hebben de fout gemaakt een ideale langetermijn-doelstelling te verwarren met een realistische kortetermijn-politiek. Traditioneel is de economische wetenschap in Joegoslavië dan ook (10) *grosso-modo* verdeeld in twee scholen, die het economische beleid trachten te beïnvloeden. Enerzijds een meer westers gerichte economische school, die werkt met mathematische en econometrische modellen en de vooronderstellingen daarvan onderschrijft, en anderzijds een meer filosofisch ingestelde richting van politieke economen. Het zijn deze laatsten — die sterkere bindingen hebben met de politieke top van de partij — die nog de lakens uitdelen, maar die nu naar de kroon gestoken worden door economen die hebben meegewerkt aan het stabilisatieplan.

De uitvoering van het stabilisatieplan

Het blijft een open vraag of de ondernemingen in het huidige kader de voorgestelde maatregelen zullen kunnen verwerken en of de IMF-remedies niet te hard zullen uitvallen.

Vooraf het voorgestelde prijsbeleid lijkt *irrealistisch*. Volgens het akkoord moest op 1 mei 1984 55% van de industriële productieprijzen vrij op de markt gevormd worden, 30% op basis van zelfbestuursafspraken en 15% (energie en voedselprijzen, alsook sommige diensten) zouden onder sociale controle blijven. (11) Anderzijds werd in de strijd tegen de inflatie een projectie voorzien waarin de prijzen in 1984 slechts 40% zouden stijgen. Er werd een beroep gedaan op de zelfdiscipline en de sociale verantwoordelijkheid van de producenten om via onderlinge afspraken dit doel te bereiken. Vooralsnog lijkt deze oproep niet opgevolgd te zullen worden en de secretaris voor financiën van de republiek Kroatië, J. Galić, vreest zelfs een inflatiecijfer van 100%. (12)

Het IMF van zijn kant heeft er mee bedreigd leningen uit te stellen omdat de overheid te aarzelend de controle over de prijzen loslaat. (13) De beheersing van de prijzen is bovendien gekoppeld aan twee andere maatregelen:

de koers van de dinar en de interestvoeten voor leningen. De koers van de dinar is gekoppeld aan de westerse munten en inflatie wordt vertaald in waardevermindering van de nationale munt. In 1983 bedroeg de depreciatie 83%. In principe stimuleert dit de uitvoer, maar de stijgende kosten voor de ingevoerde goederen in een import-afhankelijke economie voeden de inflatie opnieuw. Erger nog is de koppeling met de interestvoeten. In het verleden waren deze steeds kleiner dan de inflatievoet en dit verklaart gedeeltelijk de vermoedige, niet altijd rationele investeringsprogramma's van de ondernemingen. Nu eiste het IMF dat tegen 1 april 1985 de interestvoet de inflatie zou overschrijden met 1%. Dit betekent een revolutionaire verhoging van de kredietkosten voor de ondernemingen. Vroeger werd uit ideologische overwegingen de prijs van het geld laag gehouden. Samen met de permanente hoge vraag bij de verbruikers stimuleerde dit de investeringshonger van de ondernemingen. Aangezien in de projectie het inflatiepercentage op 40% werd gezet, moet de interestvoet op 41% komen tegen 1 april 1985. Als eerste stap werd hij van 12% op het einde van 1983 naar 30% gebracht op 1 mei 1984 (en iets meer voor langere leentermijnen). (14) Het is nog onduidelijk welke reactie de hogere inflatievoet zal uitlokken. Alleszins zal de maatregel hard aankomen bij de ondernemingen, die slechts een klein deel van hun investeringen uitvoeren via zelffinanciering.

De vrees bestaat dat ook deze extra-kosten afgewenteld zullen worden op de prijzen. Om dit tegen te gaan werden dan weer maatregelen voorgesteld om de lasten van de ondernemingen te verminderen. Zo zou een belastingvermindering van 85 miljard dinar toegestaan worden (15). Tevens zou een omzetting van leningen van korte op lange termijn de economie nog eens 70 miljard opbrengen. Daarentegen zou men strenger optreden tegen ondernemingen die verlieslatend zijn of die hun lopende verplichtingen niet kunnen voldoen bij gebrek aan voldoende liquiditeiten. Niet alleen worden de investeringsprogramma's ervan bevroren, voor het eerst wordt ook wettelijk de stijging van het looninkomen beperkt. (16)

Het spreekt vanzelf dat deze zware ingrepen in de economie niet in alle republieken met evenveel ijver uitgevoerd zullen worden en de roep naar politieke eenheid is dan ook geen overbodige luxe.

Vroeger werd reeds overtuigend aangetoond dat op micro-vlak in crisis-situaties het zelfbestuur van de arbeiders aan de basis in het gedrang werd gebracht. (17) De strenge macro-economische condities waarin het nu moet functioneren legt het nu uiteraard een aantal manifeste beperkingen op, die de verworvenheden van de zelfbestuursamendementen van 1971 en de grondwet van 1974 weer in het gedrag brengen.

De partij en de politieke democratie

Het Twaalfde Partijcongres, gehouden eind juni 1982, week niet af van de koers vastgelegd door Tito eind 1971. Waar het vorige congres in 1978 als voorbereidend document een werk van Kardelj gebruikte, waarin de these over de pluraliteit van de (economische en sociale) belangengroepen centraal stond, leek de uitbreiding ervan naar het politiek vlak voor sommigen de volgende logische stap. Het congres van 1982 benadrukte echter de leninistische principes en het democratisch centralisme. Toch werd het vraagstuk van de democratie binnen de partij ter discussie gesteld. Sommigen gingen zo ver het democratisch centralisme voor het Joegoslavië onder zelfbestuur principeel ter discussie te stellen. (18); anderen pleitten daarentegen voor een strengere institutionele recentralisatie. (19) Het congres koos dan ook voor de status-quo.

De partij en de culturele democratie

Toch deden zich een aantal ontwikkelingen voor na de dood van Tito, die een wisselend en verbrokken beeld vertonen, alnaargelang van plaats. Dit kwam vooral tot uiting in pers- en literaire disputen. De uitbarsting in Kosovo had een gunstig neveneffect op de voorlichtingspolitiek. Dag- en weekbladen publiceerden geëngageerde reportages die de grenzen van hun republiek of provincie te buiten gingen en de politieke bevoogding en zelfcensuur afbouwden. (20). Een aantal taboes werden doorbroken, o.a. de vervolging van stalinisten tijdens de breuk van Joegoslavië met de USSR. (21). Weliswaar bleef deze tolerantie regionaal gebonden (22). Zo werd in Belgrado het tijdschrift 'Javnost' geen vergunning tot publikatie gegeven, terwijl het gelijkgerichte maar filosofischer 'Nova Revija' te Ljubljana wel van de grond kwam. Frappanter nog was het voorbeeld van een toneelstuk dat in één republiek verboden werd, maar in een andere een officiële prijs kreeg. Sommige waarden en personen blijven uiteraard onaantastbaar. Zo leidde een dichtbundel van de dichter G. Dogo, alsook publikaties hierrond tot publikatieverbod en veroordelingen. Anderzijds nam de officiële schrijversbond het voor dezelfde dichter op toen zijn vroeger werk op een poëziefestival in Struga (Makedonië) geweigerd werd. (23). Incidenten met vooral de katholieke clerus blijven zich voordoen. (24). Officieel blijft uiteraard de communistische ideologie het stokpaardje van sommige partijkaderleden en moet de orthodoxie hersteld worden. (25). De voorlopig laatste fase in deze ontwikkeling wijst weer op een verharding. Zo werd een witboek van 237 bladzijden samengesteld voor een partij-symposium, waarin de negatieve tendenzen en 'gevallen' in de periode januari 82-maart 84 worden geïnventariseerd. (26). Aan deze beschuldigingen werd in andere republieken dan weer niet zo zwaar getild. Onder de zwarte schapen bevonden zich schrijvers die tevoren voor hun werk literaire prijzen

hadden gekregen in Belgrado of Ljubljana. (A. Isaković en B. Hofman). In het buitenland vonden de gebeurtenissen rond Djilas en Seselj meer weerklank. Na herhaalde waarschuwingen via politieke fora ging de politie op 20 april 1984 over tot een arrestatie van de 28 deelnemers aan een vergadering met de dissident Djilas in Belgrado. (27). Hieronder bevonden zich de radio-journalist D. Olujić, de cineast L. Stojanović, de socioloog Seselj en de gekwalificeerde arbeider R. Radović. Allen werden na ondervraging en hernieuwde waarschuwing vrijgelaten. Kort daarop werd ook de advocaat S. Popović, die zich inzet voor de verdediging van dissidenten, korte tijd vastgezet. Zes personen, onder wie Olujić, werden later als gevolg van het onderzoek in staat van beschuldiging gesteld. Ze werden ervan beschuldigd illegale vergaderingen te houden en een organisatie te vormen die vijandige propaganda tegen de Joegoslavische staat voert (strafbaar volgens artikel 114 van het strafwetboek). (28). Bovendien werd tien dagen na de politierazzia het lichaam van R. Radović in een buitenverblijf gevonden. Een aantal intellectuelen, waaronder de schrijvers D. Cosić en A. Isaković, eisten in een petitie aan de minister van binnenlandse zaken S. Dolanc een openbaar onderzoek. De dissident Seselj uit Sarajevo bekocht zijn dissidente uitspraken met een proces en een veroordeling tot acht jaar opsluiting wegens staatsvijandige activiteiten. In een pamflet 'Wat te doen' had hij de constitutionele orde van Joegoslavië aangevallen (het zelfbestuur, de rol van de partij en Tito, de broederschap tussen de volkeren van Joegoslavië en de federale samenstelling ervan). V. Dedijer, de biograaf van Tito, die vanwege zijn kritische houding zelf al heel wat kritiek te verduren kreeg, zou ermee bedreigd hebben het geval Seselj voor het Russell-tribunaal te brengen.

Naast de permanente veroordeling van Albanese nationalistten in Kosovo en van de islam-fundamentalisten uit Sarajevo in de zomer van 1983 (29) lijkt hiermee een nieuw voorbeeld gesteld voor die dissidenten die niet louter op nationalistische gronden de basisprincipes van het socialistische Joegoslavië openbaar aanvechten.

Toch vormt dit dissidentenprobleem voor de autoriteiten slechts een kwestie van tweede rang, vooral belangrijk wegens de public-relations met het buitenland, terwijl de politieke eenheid en het economisch herstel de eerste imperatieven vormen.

Na de dood van Tito is de problemenkring zelfbestuur-partij-economische, politieke en culturele democratie toch in een nieuwe fase getreden, die gekenmerkt wordt door een aantal contradicties. Opvallend blijft hierbij de manifeste invloed van de internationale context, die elk nieuw experiment in zelfbestuur een unieke dimensie geeft.

NOTEN

- (1) Grotendeels gebaseerd op D. Bilandžić. *Historija SFRJ. Glavni procesi*. Zagreb, Skolska Knjiga, 1979.
- (2) Payer, Ch. *The debt trap. The IMF and the third world*. Harmondsworth, Penguin, 1974, p. 139.
- (3) S. Vrcan somt 7 inherente tegenstellingen op in de werking van de SKJ, in een discussie georganiseerd door het Marxistisch Studiecentrum van het Centraal Comité van de Communistenbond van Servië. Zie: *Marksisitcki Misao* (Beograd), 1984, 3, p. 3-24.
- (4) *Inostrani krediti. Kolike su otplate*. In: *Ekonomska Politika* (Beograd), 11.6.84, p. 26. Voor een analyse van het Joegoslavische schuldprobleem, zie o.a. *Etudes Economiques. Yougoslavie*. Paris, OCDE, 1983, p. 28-29.
- (5) D. Zagorac. *Diagnoze i upute iz Kraigherova paketa. Sto je zapisano u Sintezi dugorocnog programa stabilizacije*. Danaz (Zagreb), 28.6.1983, p. 26.
- (6) S. Rabrenović. *Vratiti dugove i otkloniti zablude*. In: NIN (Beograd), 10.7.1983, p. 7-11.
- (7) Skupstina SFRJ. *Zasjedanje vijeća Republika i Pokrajina. Suglasnost za 3,5 milijarde dolara*. In: *Vjesnik* (Zagreb), 21.3.1984, p. 1, 4.
- (8) S. Rabrenović. *Izgubljena Godina*. In: NIN, 1.4.1984, p. 11-12.
- (9) Popov, Z. *Dogovaranje i kriza*. In: *Ekonomska Politika*, 11.6.1984, p. 6.
- (10) Marsenić, D. *Vizija ali kakva*. Ibid.
- (11) Cijene. *Dossier 7 dana*. In: *Sedam Dana* (Zagreb), 24.3.84, p. 1-3.
- (12) *Kako protiv trocitrene inflacije*. In: *Vjesnik*, 24.7.84, p. 5.
- (13) *Otklanjanje smetnji*. In: *Ekonomska Politika*, 4.6.84, p. 10.
- (14) *Poskupljenje dinare*. In: NIN, 8.4.1984, p. 12-13.
- (15) *Vjesnik*, 29.4.84, p. 1, 3.
- (16) *Oslobodjenje* (Sarajevo), 6.7.84, p. 2.
- (17) Boonzajer-Flaes, R. en J. Ramondt. *Autoriteit en democratie. Arbeiderszelfbestuur in rijke en arme Joegoslavische ondernemingen*. Rotterdam, Universitaire Pers, 1974.
- (18) St. Dolanc gaf het sein de discussie te openen ter voorbereiding van het 12de congres van de SKJ. *Komunist* (Beograd), 28.8.81, p. 14. P. Dapcević greep deze gelegenheid aan om de partijstatuten aan te vallen. *Vjesnik*, 8.6.82, p. 4.
- (19) Een amendement op de partijstatuten van R. Koncar dat lokale partijorganisaties hiërarchisch zou binden werd verworpen. *Vjesnik*, 30.6.82, p. 3.
- (20) Zie bv. de discussie hier rond in NIN, 2.8.81, p. 8-9.
- (21) De succesromans *Noć do jutra* van B. Hofman en *Tren* van A. Isaković behandelden dit thema voor het eerst voor het grote publiek.
- (22) L. Krefc, voorzitter van de cultuurcommissie van het Centraal Comité van de Communistenbond van Joegoslavië wijt dit verbod aan het te uitgesproken politieke karakter van het 'Javnost'-project. Vele sympathisanten van het vroeger reeds verboden tijdschrift *Praxis* stonden achter dit initiatief. Zie: *Sedam Dana*, 6.11.82, p. 18.
- (23) *Vjesnik*, 5.11.82, p. 12 en 3.9.82, p. 3.
- (24) Voor een situatieschets waarin de incidenten worden geminimaliseerd, zie NIN, 2.8.81, p. 20-24.
- (25) Zie bv. de uiteenzetting van S. Suvar, *Vjesnik*, 30.10.82, p. 4.
- (26) *Zagrebacke demistifikacije*. In: NIN, 3.5.84, p. 31.
- (27) Dekić, M. *Djilasovi rastanci i sastanci*. In: NIN, 29.4.84, p. 15.
- (28) *Vjesnik*, 7.8.84, p. 12.
- (29) B. Gvozdenović. *Stā su hteli muslimanski fundamentalisti*. In: NIN, 24.7.83, p. 18-19.